

Jerzy Żmudzki

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie/Polska

Tłumacza obcowanie z obcością w translacji

ABSTRACT

Translator's dealing with foreignness in translation

The following text transparently shows the specific nature of foreignness in translation by special regard to its ontological and processual relativism within the dynamic model of translation relationship. This article outlines the complex character of foreignness on the one hand and on the other the details of singular operations as translator's management in the process of translation. The author bases his interpretation on the polish Anthropocentric Theory of Translation.

Keywords: foreignness in translation, ontological, semiotic and communication dimension, model of translation situation, translation task, ontological and semiotic transcendence/transcending

Pełne i dogłębne rozumienie/interpretacja obcości jako kategorii charakteryzującej i inherentnej dla każdego procesu translacji, niezależnie od jego rodzaju, możliwa jest przede wszystkim i po pierwsze w wyniku jej odniesienia do tłumacza i rozpatrywania jej specyfiki w ramach operacji, które on wykonuje w swej kognicji. Tłumacz jest bowiem zawsze podmiotem procesu translacji i zarazem centrum układu translacyjnego jako konstelacji holistycznej, która ze względu na swą specyfikę stanowi bazę paradygmatyczną przy koniecznym uwzględnieniu zarówno inicjatora translacji (jako komunikacji), jak też jej adresata zawsze w całości perspektywy interpretacyjnej oraz kompleksowej dynamiki sytuacyjnie zdeterminowanego układu translacyjnego, będącego związkiem specyficznych relacji pomiędzy określonymi obiektami tego układu. I dopiero w drugiej kolejności, wynikającej z procesu translacji, jego faz, możliwe i zasadne jest rozpatrywanie

.....

kategorii obcości w relacji do specyfiki aktualnego profilu adresata translacji oraz w ramach perspektywy jego recepcji tekstu docelowego uwarunkowanej strategicznie.

Motywacje dla podjętych rozważań i analiz stanowią dwie kluczowe wypowiedzi autorstwa: Helgi Hirsch – renomowanej tłumaczki literatury polskiej na język niemiecki i Michała Pawła Markowskiego – publicyisty „Tygodnika Powszechnego”¹. Pojawianie się obcości w przekładzie/translacji oboje autorzy charakteryzują trafnie i podobnie wyróżniając jej istotne cechy. Będzie tu chodziło zatem z jednej strony o „oswajanie” obcości, z drugiej zaś o jej względną neutralizację. Dlatego też dla niemieckiej tłumaczki sens każdej translacji, każdego przekładu stanowi umiejętne „oswajanie” obcego (Zähmung), elementów obcości przez tłumacza². Bowiem to zawsze człowiek i tylko człowiek-tłumacz dokonuje zarówno tego „oswojenia” jak też i asymilacji, czyli tzw. akceptacyjnego przyswojenia i wprowadzenia do docelowego systemu języka i kultury co najmniej w danym momencie translacji, ponieważ procesy te zachodzą wyłącznie w jego umyśle. Markowski natomiast uważa, że dzięki niezmordowanej pracy tłumacza(/-y) literatury, która jest przecież opowieścią o innym i przez innego prowadzoną, ów właśnie inny przestaje być obcym przede wszystkim dla adresata translacji jako komunikacji. Obie te wypowiedzi trafnie charakteryzują istotną właściwość każdego procesu translacji, a mianowicie stosowne identyfikowanie przez tłumacza konkretnych tekstowych eksponentów względnie wykładników obcości w tekście wyjściowym i ich ewaluację w kategoriach predykatu zawierającego wartościującą ocenę zawsze w odniesieniu do specyfiki profilu kompetencyjnego danego adresata translacji. Tłumacz wykonuje tego typu operację przecież nie dla siebie, ponieważ funkcjonuje w określonym układzie translacyjnym jako komunikacyjnym i pełni określoną rolę „służebną” względem zarówno inicjatora translacji, jak również jej adresata w kategoriach szeroko pojmowanej komunikacji międzyludzkiej³. Bowiem predykat ‘obcy’/’bycie

-
- 1| Por. Markowski: 2014: „Jeśli globalizacja wyeliminowała obcość z naszego świata, to także – dzięki niestrudzonej pracy translacji – pokazała, że odmienności z naszego świata wymagać nie sposób. Tym właśnie jest literatura: opowieścią o innym, który przestaje być obcy. [...] Dzięki tłumaczeniom na niemal wszystkie języki świata Kafka jest, jak by powiedział Grochowiak, „bliżej krwiobiegu”. Zapewne Kafka przełożony nie jest tym samym Kafką, który pisał swoje utwory na niemieckiej wysepce otoczonej czeskim żywiołem, ale właśnie na tym polega przekład: na uniknięciu tego samego, na wprowadzeniu różnic, na odmianie przez różne przypadki.”
 - 2| Por. także Czerwiński (2013: 251): „Każda kultura konfrontując się z obcością (dotyczącą innej kultury lub czasów minionych) musi ową obcość oswoić (przezwyćżyć), nadając jej formę dla siebie bardziej zrozumiałą. Inaczej mówiąc, musi ją wpisać we własny horyzont sensu, a wraz z tym – we własny system semantyczny. Zrozumienie przeszłości bądź odmiennej kultury to właśnie ich oswojenie.”
 - 3| Por. J. Żmudzki (2015: 49–51).

obcym' stanowi w każdym przypadku wielkość relatywną i oznacza określony typ postawy mentalnej podmiotu względem bytu doświadczanego, ożywionego względnie nieożywionego, materialnego lub niematerialnego. „Obcy” jest zatem według koncepcji Waldenfelsa (1990 *passim*) czymś i/lub kimś dla kogoś, kto z tym innym konfrontowany jest najpierw i przede wszystkim w jego perspektywie/polu postrzegania perceptywnego, a dopiero w drugiej fazie w przestrzeni mentalno-kognitywnej, uruchamiając operacje rekonceptualizacji oraz stosownej ewaluacji. Dzięki czemu ten inny lub to inne jest zakwalifikowane jako obcy/obce, kiedy aktywny tak właśnie podmiot rozpoznaje i identyfikuje brak kompatybilności między tym co inne, odmienne, a tym co jest własne, co skutkuje wyznaczeniem granicy i wyodrębnieniem innego jako obcego względem tego, co własne, poprzez stwierdzenie ich niezgodności, niespójności. W układzie translacyjnym jako modelu sytuacji da się wyróżnić następujące typy względnie rodzaje relacji, które można scharakteryzować przy pomocy 'obcości' jako predykatu zawierającego ocenę aktantów tworzących dany układ translacyjny jako sytuacyjnie zdeterminowany. Relacje te wynikają ze zróżnicowanej specyfiki obiektów tworzących ten układ. Należą do nich:

1. inicjator translacji/zleceniodawca ↔ translator (tłumacz),
2. opcjonalnie twórca tekstu wyjściowego, bezpośrednio lub niebezpośrednio zaangażowany w proces translacji ↔ translator,
3. translator ↔ zlecenie translacyjne jako komunikacyjne (przeprofilowane przez tłumacza do postaci własnego zadania translacyjnego jako komunikacyjnego),
4. translator ↔ tekst wyjściowy,
5. translator ↔ adresat docelowy,
6. adresat docelowy ↔ tekst wyjściowy,
7. adresat docelowy → tekst docelowy,
8. adresat tekstu docelowego ↔ adresat tekstu wyjściowego,
9. opcjonalnie: adresat tekstu wyjściowego ↔ inicjator translacji/zleceniodawca.

W dalszej części tekstu rozróżniona specyfika tej kategorii jako określone rodzaje zaprezentowanych relacji zostanie poddana szczegółowym komentarzom wyjaśniającym, poprzedzonym podstawowym rozumieniem obcości w sensie definicyjnym. Opierając się na tej definicji, na pierwszym miejscu niniejszych rozważań dotyczących kategorii obcości pozostanie jej rozpatrywanie w specyficznej relacji do tłumacza, ponieważ to on przede wszystkim nie tylko identyfikuje tę cechę obcości, lecz w ramach strategii translacyjnej zarządza nią w odpowiedni sposób. I dopiero w drugiej kolejności brana będzie pod uwagę perspektywa oceny adresata translacji w jego reakcji na tekst docelowy.

Występowanie „obcego” względnie obcości, zwłaszcza w komunikacji międzyludzkiej bez względu na sposoby jej realizacji, tworzy nieprzypadkowo

podstawę i jednocześnie warunek każdego procesu translacji. Tłumacz, podobnie jak każdy inny aktywny uczestnik komunikacji (również w ramach realizacji komunikacji monolingwalnej), tłumaczy wprost – w rozumieniu translacji jako komunikacji – i zawsze albo z kognitywnego obszaru własnego, wewnętrznego, z tego, co jest jego najbardziej „własne”, wewnętrzne, na to, co obce, zewnętrzne, materialne i standaryzowane, jako tzw. produktywne „(prze-/)tłumaczenie siebie” dla innych, albo też to, co obce, zewnętrzne (np. tekst innego uczestnika komunikacji), pochodzące od innych, na to, co własne i wytworzone we własnym obszarze kognitywnym, co jest równoznaczne z (prze-/)tłumaczeniem innych dla siebie w celu ich zrozumienia i dążenia do osiągnięcia skuteczności procesu komunikacji. Wszystko to dokonuje się w ramach wzajemnych relacji komunikacyjnych podmiotów działających intencjonalnie oraz ich indywidualnego i specyficznego odnoszenia się do świata, jego postrzegania i konceptualizacji. W tym procesie wzajemnego oddziaływania komunikacyjnego i doświadczeniowego to, co jest indywidualnie wewnętrzne, wewnętrzność psychiczna, kognitywna, czyli to, co własne, co jest po stronie podmiotu jako jego wewnętrzna własność zostaje wg Loenhoffa (1992: 152) wytransferowane⁴ na zewnątrz, w zewnętrzność społeczną, na drugą stronę podmiotu i w pewnym sensie poza niego, tzn. w obcość, a dokładnie odwrotny proces zachodzi po stronie adresata komunikacji, który jest aktywny receptywnie. Taki mechanizm interpretowany jest przez Waldenfelsa (1990: 32) jako zniesienie niezgodności dwóch rozłącznych sfer i tym samym dualistycznie skonstruowanej kartezjańskiej koncepcji świadomości. Bowiem, jak wyjaśnia badacz, przez intersubiektywne doświadczenie świat nasz konstytuuje się w taki sposób, że to, co jest własne (własnością indywidualną, kognitywną), czymś, co znamy i do czego mamy zaufanie, otaczamy wyraźną granicą, odgraniczamy od tego, co obce, co sytuujemy poza tę granicę. W konsekwencji tych działań dokonuje się dyferencjacja tego, co jest specyficzną własnością podmiotu, jego właściwością, względem tego, co jest specyficznie obce danemu podmiotowi a tym samym zewnętrzne. Tak jak ludzie nie stanowią hermetycznie zamkniętych systemów, tak podobnie rzecz się ma w przypadku systemów społecznych, systemów języka, wspólnot językowych i kulturowych, które charakteryzuje analogiczna otwartość a tym samym kompatybilność w najszerszym sensie tego słowa, stwarzająca możliwość ich wzajemnej komunikatywności. W konsekwentnym rozumieniu translacji jako komunikacji interlingwalno-interkulturowej, co znakomita większość badaczy z tego zakresu a także praktyków nie poddaje w wątpliwość, wyżej opisane procesy identyfikacji obcości (tego, co obce, inne, względnie odmienne) zachodzą przede wszystkim w obszarze percepcji i recepcji tekstu wyjściowego realizowanych zastępczo przez tłumacza w relacji do adresata translacji oraz względem jego uwarunkowań

4| Więcej na ten temat: J. Żmudzki (2019a: 11).

językowo-kulturowo-komunikacyjnych. Owa identyfikacja ewaluacyjna wynika także z odniesień struktur zrekonceptualizowanych w tej fazie translacji przez tłumacza do głównych konstytuentów zadania translacyjnego⁵, jak cel translacji, zamierzony efekt komunikacyjny, całościowy profil adresata docelowego, tryby transferowania i inne. Poprzez projekcje⁶ elementów zrekonceptualizowanego świata tekstu wyjściowego na wymienione systemy docelowe tłumacz jest w stanie określić stopień kompatybilności tych elementów i struktur, a na podstawie ich systemowej wzajemności odniesień ustalić komunikacyjnie niezbędne kompatybilności oraz fundamentalne możliwości wyrażenia, tzn. zasygnalizowania, w języku docelowym.

Elementy obcości a także obcość jako jedna z ważniejszych kategorii translacji i komunikacji w ogóle bywa określana zarówno w historii nauki o translacji, jak i współcześnie za pomocą różnych nazw i terminów, które sygnalizują w ten sposób różne warianty i aspekty konceptualizacyjne całości kompleksu pojęciowego. Spotykamy zatem takie nazwy/terminy jak ‘obcość’ (‘Fremdheit’), ‘inność’ (‘Andersheit’) już w takich klasyków jak św. Hieronim, Luther, Goethe, Schlegel, Humboldt, Schleiermacher, a w ramach współczesnej, szeroko pojętej nauki o translacji, którą tworzą zarówno paradygmaty lingwistyczne, literaturoznawcze, jak też i kulturologiczne, występują terminy w rodzaju: ‘alteryczność’ (‘Alterität’) w sensie ‘inności’ lub ‘odmienności’ u Steinera (1981 *passim*, 1990: 132, 207), ponownie ‘obcość’ (‘Fremdheit’) w pracach Reiss i Vermeera, Nord, Wilssa a także ‘obcość’ w wielu publikacjach polskiego teoretyka i badacza tego obszaru translacji, R. Lewickiego, a w tekstach innych polskich przedstawicieli tej dyscypliny używane są terminy takie jak: ‘inność’, ‘odmienność’ u Hejwowskiego (2004: *passim*) czy też u Lipińskiego (2004: *passim*).

We współczesnej nauce o komunikacji na gruncie niemieckim pojawiają się prace T. Luckmanna, A. Schütza, B. Waldenfelsa i J. Loenhoffa, którzy ‘obcość’ i to, co ma charakter obcości, sytuują w centrum analiz komunikacji interkulturowej, która zachodzi między ludźmi różnych języków i kultur. U podstaw całego kompleksu pojęciowego, nawet w jego zróżnicowanym wyprofilowaniu, leży jego istotna **cecha relatywności**, charakterystyczna dla tych różnych ujęć obcości i tego, co obce, która wynika z komparatywnej aktywności danego podmiotu w ramach jego doświadczania świata. Z jednej strony ewaluacji porównawczej poddawane są jako wielkości statyczne: systemy kultury, komunikacji oraz systemy języka, z drugiej zaś produkty ich instrumentalizacji w dynamicznym procesie komunikacji, tzn. teksty, które w większości przypadków funkcjonują jako najbardziej skuteczne nośniki i narzędzia realizacji każdej kultury. W celu

5| Por. J. Żmudzki (2007: *passim* i 2015: 54–56).

6| Por. J. Żmudzki (2019c: 81–90), gdzie wyróżnione zostały typy projekcji w procesie translacji.

dokładnego usystematyzowania należy zatem wyróżnić dwie domeny: domenę systemową i komunikacyjną domenę tekstu. Obie te domeny uzyskują swą aktualizację w każdym przypadku realizacji procesu komunikacji. Domena tekstu umożliwia praktyczny i doświadczeniowy dostęp do pierwszej systemowej (ze względu na symptomatyczny charakter) zewnętrznej materializacji znaków językowych w tekście i samych tekstów, a z tego sposobu korzysta wielu teoretyków tej problematyki badań. Ocena ta wynika zawsze, ze względu na opisaną wyżej relatywną naturę tego zjawiska, z określonego punktu subiektywnego odniesienia, który dotyczy przede wszystkim osoby/podmiotu, dla którego oryginał lub jego konstytutywne elementy otrzymują ocenę orzekającą bycia obcym, nieprzystawalnym do wszystkich systemów reprezentowanych przez dany podmiot oceniający. Elementy te dotyczą zarówno formy zewnętrznej językowych znaków tekstowych, jak też semantyczno-tematycznych, komunikacyjno-pragmatycznych oraz estetycznych treści i aspektów tekstu, uwzględniając przy tym także ich odniesienia intertekstualno-dyskursywne. Występowanie elementów obcości w tekście oryginału wynika zawsze z konieczności zastosowania operacji projekcji i porównania, a w przypadku translacji ze specyficznej ewaluacji tekstu wyjściowego przez tłumacza, co w efekcie końcowym stosowania takiej procedury powoduje wygenerowanie oceny wartościującej i orzekającej o określonej dystynktywności/nacechowaniu kulturowym określonych elementów tekstu i stopniu ich zgodności z systemami docelowymi. W celu interpretacyjnego pogłębienia zarysowanego obszaru omawianej problematyki przywołana zostanie dynamiczna koncepcja translacji usytuowana w paradygmacie translatoryki antropocentrycznej.

Geneza translacji jako komunikacji wynika i zawarta jest w dominującej strategii inicjatora translacji. Ma swoje korzenie/źródło w określonym nadrzędnym układzie wzajemnych algorytmicznych zależności wykazujących jej pozycję i rolę, a mianowicie, że służy ze swej istoty koordynacji innych działań w nadrzędnym układzie kooperacji międzyludzkiej. Stąd też translacja „zamawiana” jest i realizowana w przeważającej liczbie przypadków w celu jej komunikacyjnego zafunkcjonowania zawsze w wyniku intencji „obcej”, z „zewnątrz”. Jednakże jako specyficzny rodzaj komunikacji tworzona jest conceptualnie i zawarta w strukturze intencji tłumacza, przez niego organizowana, sterowana i realizowana. Ta struktura intencji tłumacza posiada rangę jego rzeczywistości kognitywnej w formie wyprofilowanego zadania translacyjnego. W fazie konstruowania i realizacji zadania translacyjnego tłumacz wykonuje odpowiednie operacje ewaluacji i tworzenia presupozycji dotyczących celów adresata, które tenże w ramach komunikacji zamierza osiągnąć. Presupozycje te odnoszą się do fundamentalnej kategorii kolokucyjności⁷ celów aktywnych uczestników komunikacji. Kategoria ta warunkuje występowanie tzw.

7] Por. M. Heinemann/W. Heinemann (2002: 19), także J. Żmudzki (2015: 54–56).

konsensualnej zwrotności perspektyw działania⁸ jako ich wzajemnego odnoszenia się i zapewnia tym samym skuteczność każdego z działań kooperacyjnych. Wspomniane ukonstytuowanie się zwrotności perspektyw może dokonać się wtedy, gdy w wyniku działania translatorskiego zrealizowany będzie transfer tych perspektyw w wymiarze kognitywnym uczestników komunikacji i współdziałania. Realne występowanie kolokucyjności celów w układzie interakcyjnym i translacyjnym jest warunkiem rozwijania przez tłumacza stosownej wrażliwości komunikacyjno-receptywnej względem adresata translacji, a tym samym zapewnia skuteczność całości działania translacyjnego. Dzięki uwzględnieniu tej kategorii tłumacz w większym stopniu jest w stanie odtworzyć perspektywę recepcji adresata, a w związku z tym zastępczo za niego identyfikować elementy obcości charakteryzujące tekst wyjściowy. Ponieważ każdy tekst, w tym także tekst wyjściowy, jedynie w dość ograniczonym stopniu aktywizuje i sygnalizuje systemową specyfikę danego języka, zatem w wyniku kognitywnych projekcji⁹ zidentyfikowanych i zrekonceptualizowanych elementów tekstu wyjściowego na stosowne systemy docelowe tłumacz jest w stanie w ramach swojej kompetencji translatorycznej oraz metakompetencji¹⁰ stwierdzić systemowe występowanie zarówno konwergencji, dywergencji i innych nieprzystawalności a także tzw. międzysystemowych luk¹¹. To właśnie w ich przypadku, w ramach realizacji procesu translacji, tłumacz powinien wykazać się praktyczną umiejętnością skutecznego zarządzania transferem jako strategicznie stosownym/adekwatnym przetwarzaniem tekstu wyjściowego na docelowy i rozwiązywania zdiagnozowanych w ten sposób problemów translacyjnych na poziomie mikrostrategicznym w oparciu o określone wzorce skutecznych procedur i technik translacyjnych. W związku z tym, w obszarze działania tłumacza należy wyróżnić makrostrategię realizacji celów komunikacyjnych i mikrostrategię opartą na technikach i metodach¹² rozwiązywania lokalnych problemów translacyjnych wspomnianych już i zidentyfikowanych dywergencji systemowych oraz nieprzystawalności komunikacyjno-pragmatycznych, dotyczących specyfiki recepcyjnej perspektywy tłumacza. Występowanie różnic systemowych uzależnione jest przede wszystkim od danej pary językowo-kulturowej.

8| Więcej na ten temat w M. Heinemann/W. Heinemann (2002: 11) w odniesieniu do T. Luckmanna (1992: 113): „– das aus all diesen Faktoren resultierende Charakteristikum der sozialen Interaktion, die *Reziprozität/Wechselseitigkeit des Handelns*, die die innere Orientierung auf den Partner (seine Einstellungen, Ziele) und das jeweilige Handlungsfeld zwischen den Partnern einschließt.”; także w J. Holz-Mänttari (1984: 20).

9| Por. J. Żmudzki (2019c: 81–90).

10| Por. bardzo szczegółowo i obszernie wyspecyfikowane kategorie kompetencji tłumacza w A. Małgorzewicz (2008: 56, 2014: 8), a zwłaszcza w dotychczas najbardziej obszernym i dogłębnym opracowaniu monograficznym A. Małgorzewicz (2012: 91–160).

11| Więcej o tym zjawisku: w A. Małgorzewicz (2018: 82) i I. Panasiuk (2016: 119 i 162–163).

12| Por. G. Wotjak (1985: passim).

W ujęciu syntetycznym perspektywy tworzenia tekstu mają wpływ na rozumienie procesu translacji oraz występowania zjawiska tematyzowanej obcości i zarządzania nią. Należy wyróżnić następujące perspektywy i wymiary¹³:

- **wymiar ontologiczny 1:** rzeczywistość mentalna: operacje i procesy kognitywne **twórcy tekstu**,
- **wymiar ontologiczny 2:** rzeczywistość materialna: operacje i procesy artykulacyjne **twórcy tekstu**,
- **wymiar ontologiczny 3:** rzeczywistość materialna: operacje i procesy percepcji i identyfikacji postaci materialnych tekstu w perspektywie postrzegania **przez jego adresata**,
- **wymiar ontologiczny 4:** rzeczywistość mentalna: operacje i procesy kognitywnej rekonceptualizacji dokonanej **przez adresata**, a wywołanej w wyniku percepcji substancjalnych sygnałów językowych materialnej postaci tekstu.

Pokonywanie granic ontologicznych możliwe jest dzięki zastosowaniu mechanizmu transcendencji w procesie komunikacji i translacji. Twórca tekstu jako komunikujący uruchamia w trakcie tworzenia tekstu **semiotyczny mechanizm transcendencyjny**¹⁴, w wyniku którego generowana jest finalna materialna symbolizacja określonej konstrukcji konceptualnej i umożliwienie jej sygnalizowania jako językowego działania tekstowego, a tym samym pośrednie pokonanie istniejących granic ontologicznych pomiędzy światem mentalnym a materialnym w człowieku. Mechanizm ten warunkuje i umożliwia zaistnienie komunikacji językowej za pomocą tekstu. Pokonywanie tych granic ontologicznych charakteryzuje zarówno proces tworzenia tekstu w umyśle komunikującego, jak też proces konceptualnej rekonstrukcji świata tekstu w przestrzeni mentalno-kognitywnej adresata. A wszystko przy pomocy i zastosowaniu takich procedur semiotycznych jak: semioza, semantyzacja, symbolizacja i sygnalizacja. U podstaw funkcjonowania mechanizmu transcendencji leży podstawowa i inherentna właściwość każdego znaku i oznaczania, a mianowicie jego referencyjność¹⁵. Można tego dokonać pod warunkiem posiadania przez uczestników komunikacji zdolności formowania i emitowania oraz identyfikowania znaków językowych w funkcji tekstu. Według S. Gruczy (2013: 111) zdolności formacyjne są determinowane przez kognitywne, co stanowi podstawę kompetencji językowo-komunikacyjnej.

W oparciu o powyższą specyfikację opisową, bazującą także na typologii transcendencji A. Schütza i T. Luckmanna (1984: 143, 145)¹⁶, można wyróżnić następujące główne rodzaje obcości:

13| Por. J. Żmudzki (2018: 135–136, 2019a: 19–20, 2019b: 236–237).

14| Więcej i obszerniej na ten temat w: J. Żmudzki (2015: 63, 2018: 137, 2019a: 20–22, 2019b: 237–238).

15| Więcej na ten temat w: U. Fix (1996: 119) i A. Pieczyńska-Sulik (2010: 237–241).

16| Por. także J. Loenhoff (1992: 100–101).

- a) obcość ontologiczną w procesie tworzenia tekstu i komunikacji,
- b) obcość w procesie komunikacji dotyczącą odrębności autonomicznej poszczególnych uczestników komunikacji, ich ról oraz obiektów,
- c) obcość w określonym układzie translacyjnym jako komunikacyjnym przedstawioną w schemacie początkowym, dotyczącą odrębności autonomicznej poszczególnych uczestników komunikacji, ich ról oraz obiektów,
- d) obcość w procesie translacji w wymiarze ontologicznym,
- e) obcość systemową.

W polskiej nauce o translacji na przestrzeni ostatnich lat wyróżnia się w dyskusji nad problemem obcości koncepcja R. Lewickiego (1993 i 2000), charakteryzująca się wysokim stopniem precyzji, pragmatyczno-kulturowym umotywowaniem, zakresem modelowania tego obszaru rzeczywistości translacyjnej oraz zakotwiczeniem w praktyce translacji. Zjawisko/kategorię obcości R. Lewicki sytuuje w specyficznym rozumieniu kultury człowieka, która charakteryzuje dane indywiduum w jednostkowo szczególnie sposób i tworzy podstawę jego tożsamości. W oparciu o samoidentyfikację w ramach przynależności do danej społeczności/grupy społecznej dokonuje się według R. Lewickiego autodefiniowanie jednostki i dzięki temu wartościujące wyznaczanie granicy między tym, co własne, moje, a tym, co obce, inne, nie moje własne. Uświadomione w ten sposób różnice między ludźmi jako ich odmienność lub inność występują w obszarze następujących systemów ewaluacji:

1. systemów języka,
2. systemów religijnych i aksjologiczno-moralnych,
3. systemów organizacji grup społecznych i wspólnot,
4. aktywności i stylu życia ludzi.

Stosując je w odniesieniu do translacji, R. Lewicki traktuje kategorię obcości jako istotny element tego procesu i jego produktów, ponieważ wynika ona z sekundarnej natury zarówno działania translacyjnego, jak też i samych translatów. Dlatego przyporządkowuje tę właściwość wtórności tekstów docelowych w ich wymiarze komunikacyjno-pragmatycznym i kulturowym świadomości odbiorców (w terminologii R. Lewickiego), którzy wiedzą o tym, że mają do czynienia z translacjami „informującymi” (zapewne w znaczeniu: tematyzującymi i sygnalizującymi) o odmiennej, innej rzeczywistości. Poprzez taką interpretację R. Lewicki przesuwa kategorię obcości/zjawisko obcości w obszar receptywnych oczekiwań odbiorcy i traktuje ją w takim kontekście jako obcość oczekiwaną, dzięki której można ustalić normy przekładu, jak również stosowne konwencje recepcyjne przekładu. Postrzeganie obcości w przekładzie uważa jako zależne od następujących czynników:

1. od językowej odmienności wyrażań, które są nietypowe dla języka docelowego i niejasne dla odbiorcy docelowego, i które związane są ze strukturami konceptualnymi zleksykalizowanymi w sposób typowy dla danego języka indywidualnego;

2. od kulturowej odmienności określonych sytuacji przedstawionych tematycznie w tekście wyjściowym w porównaniu do doświadczeń adresata docelowego i jego odmiennej interpretacji tej właśnie sytuacji;
3. od odmienności pod względem religijnym i aksjologicznym.

Traktowanie/uwzględnianie obcości w ramach recepcji przekładu przez adresatów jest według R. Lewickiego funkcją stosunku do obcości charakteryzującą daną kulturę, ponieważ obcość jest jej kategorią. Te dwie postawy, ściśle związane ze sobą, są wynikiem aktualnego stanu kontaktów między branymi pod uwagę wspólnotami, wynikających ze stopnia znajomości, oboznania z obcą/inną kulturą, po części także z językiem, sytuacjami komunikacyjnymi, z określonymi nazwami własnymi, a nawet z pewnymi mini-tekstami. Aktualny stan tych kontaktów jest odzwierciedleniem dystansu oddzielającego te kultury, który determinuje ich wzajemne relacje. Zależna od niego otwartość na obcą kulturę lub zamknięcie się na nią ma bezpośredni wpływ na jej postrzeganie, na jej akceptowalność oraz generalnie na wrażliwość na nią. Lewicki uważa, że aktywowanie tej kategorii w perspektywie recepcji przekładu przez odbiorcę (czyli adresata) dokonuje się – co najmniej i w każdym przypadku – poprzez operację przedadresowywania tekstu wyjściowego na docelowy, w czym zawiera się cały kompleks różnorodnych operacji transferowania. Odnośnie do stopnia aktywowania tej kategorii w perspektywie recepcji przekładu R. Lewicki wyróżnia dwa główne rodzaje: **obcość konkretną i ogólną**. Obcość **konkretna** dotyczy określonej jednostki tekstu w postaci nazwy własnej lub oznaczenia klasy realiów a także specyficznie sformułowanego typu tekstu itd., co zawsze będzie kojarzone z konkretnym językiem i kulturą poprzez bezpośrednie odniesienie do specyficznych obiektów występujących w danym kraju. Zatem obcość **konkretna** w takim rozumieniu pojawia się przede wszystkim w zakresie denotatywnym a dopiero potem w drugorzędnym konotacyjnym. Obcość **ogólna** natomiast dotyczy oceny określonych jednostek tekstu jako niezwykajne wzgl. nietypowe, co jednakże nie będzie przez interpretujących adresatów wiązanie skojarzeniowo ani z żadnym konkretnym krajem, ani też z żadnym konkretnym językiem. W takim przypadku nie będzie możliwe skonkretyzowanie oceny dotyczącej tej niezwykajności użycia, niezgodności z uzusem; diagnoza tego typu będzie się opierać jedynie na wiedzy odbiorcy, dzięki której może on stwierdzić, że takie zjawiska w jego kraju po prostu nie występują lub że tak się nie mówi. Lewicki określa poza tym system uwarunkowań umożliwiających identyfikację obcości w perspektywie recepcyjnej adresata. Warunkami subiektywnymi są:

- ocena obcości w przekładzie jako zjawisko nieprzydatne i do pominięcia lub też jako strategicznie ważne, które należy uwzględnić w przekładzie;
- pojawienie się obcości w tekście docelowym jako nieświadome, niezamierzone przez tłumacza i będące błędem, lub zupełnie świadomie wprowadzone do tekstu docelowego jako zamierzone wywołanie efektu egzotyżacji.

Natomiast do czynników obiektywnych zalicza ocenę, czy obcości można było obiektywnie uniknąć czy też nie.

W otwartej opozycji do poglądów R. Lewickiego stoi koncepcja K. Hejwowskiego (2004) występująca w jego komunikacyjno-kognitywnej teorii translacji. K. Hejwowski sprzeciwia się wręcz używaniu terminu 'obcość', a zwłaszcza zdecydowanie wobec obcości w recepcji przekładu (K. Hejwowski 2004: 93). Uzasadnia to w ten sposób, twierdząc, że ludzie, którzy biorą do ręki przekład, zasadniczo bardzo dobrze wiedzą, że mają do czynienia z dziełem literackim, które powstało w innych realiach. W związku z tym oczekują, że dany egzemplarz tekstu będzie charakteryzował się odmiennością lub innością. Z tego względu K. Hejwowski postuluje zamiast określenia „obcość w recepcji” używanie sformułowania „percepcja inności/odmienności”. Ową inność chce rozumieć jako swego rodzaju egzotykę, która w tekście literackim (bo tylko w ramach tekstów literackich i ich przekładów rozpatruje tę kategorię) funkcjonuje/działa jak swoista przyprawa. A tłumacz ma tylko zadbać o to, aby zachować umiar i jej zanadto nie mnożyć w przekładzie, by zachować te same proporcje występujące w przepisie oryginału. Według K. Hejwowskiego główne zadanie tłumacza polega na udostępnieniu adresatowi wszystkich śladów interpretacyjnych, odniesień, intertekstualności i aluzji charakteryzujących i występujących w tekście wyjściowym. Poprzez to udostępnienie odbiorca otrzymuje szansę i możliwość rozumienia tekstu docelowego opierając się na kognitywnej bazie wyrażenia i w ten sposób zrekonstruowania chociaż części bazy kognitywnej autora. Stanowi to gwarancję zaistnienia komunikacji pomimo istniejących różnic zarówno w indywidualnych, jak też w kolektywnych kognitywnych modelach świata zdeterminowanych kulturowo. Z tego też względu K. Hejwowski sprzeciwia się używaniu terminów 'egzotyzacja' i 'udomowienie' w ramach zarządzania obcością w translacji, ponieważ w jego przekonaniu ani jeden, ani drugi termin nie znajduje potwierdzenia w praktyce translacyjnej. Odmienność indywidualna, kolektywna względnie wspólnotowa ma w interpretacji K. Hejwowskiego taki skutek, iż według niego nie istnieje porozumienie absolutne ani wewnątrz danej wspólnoty językowo-kulturowej, ani też między przedstawicielami różnych społeczności narodowych, kulturowych i językowych, ponieważ ludzie nigdy nie postrzegają świata ich otaczającego i nie tylko w identyczny sposób. Zatem porozumiewanie się między ludźmi dokonuje się w sposób przybliżeniowy, aproksymatywny w trybie osiągnięcia określonych stopni owego przybliżenia, które jest na tyle skuteczne, że umożliwia osiągnięcie celów komunikacyjnych. Hejwowski odnajduje potwierdzenie i zasadność tego twierdzenia w obszarze komunikacji interlingwalno-interkulturowej realizowanej przy pomocy translacji, w ramach której w oparciu o kulturowo specyficznie zdeterminowany tekst wyjściowy, szczególnie zakotwiczony w realiach innej kultury, adresaci jego przekładu w sposób zasadny będą go inaczej rozumieć aniżeli adresaci oryginału, mając nawet prawo do tego. Tę różnicę, nie do uniknięcia, między recepcją oryginału a recepcją przekładu uznaje K. Hejwowski za naturalną dla

każdej translacji. Bardzo ważną rolę odgrywa tu czynnik przygotowania, otwartości adresatów aktywnych recepcyjnie. A poza tym niemały wpływ ma także funkcjonowanie mechanizmu praktycznej adaptacji ludzi do innych wzorców zachowań, co sprawia, że doświadczenie własne może zostać przeformułowane na kategorie innych systemów konceptualnych. Skuteczność funkcjonowania tego mechanizmu K. Hejwowski określa mianem empatii kognitywno-emocjonalnej, która w znacznej mierze wzmacnia efektywność procesu rozumienia w każdej komunikacji.

Jednakże w oparciu o praktykę komunikacji międzyludzkiej, zasady kooperacji, występowanie określonego stopnia kolokucyjności i potrzeb osiągnięcia celów kooperacji i komunikacji, a w sensie podstawowym w oparciu o występowanie ogólnych uniwersaliów egzystencji i aktywności ludzkiej porozumienie i jego skuteczność w ramach zarówno monolingwalnej komunikacji między ludźmi, jak również w ramach komunikacji zapośredniczonej translacyjnie jest nie tylko możliwe, ale stanowi obszar powszechności faktów tego rodzaju w rzeczywistości codziennej. Bowiem wspólną bazę tworzy charakterystyczna potrzeba kooperacji i komunikacji ludzi istniejących wewnątrz określonych wspólnot specyficznych aktywności.

Bibliografia

- Czerwiński, Maciej (2013). „Rzutowanie semiotyczne, czyli językowe osvajanie obcości w kulturze. Szkic lingwistyczno-antropologiczny”. W: *Etnolingwistyka* 25. Lublin. S. 251–264.
- Diller, Hans-Jürgen/Kornelius, Joachim (1978). *Linguistische Probleme der Übersetzung*. Tübingen.
- Fix, Ula (1996). „Textstil und KonTextstile. Stil in der Kommunikation als umfassende Semiose von sprachlichem, Parasprachlichem und Außersprachlichem”. W: Fix, U./Lerchner, G. (red.). *Stil und Stilwandel. Bernard Sowinski zum 65. Geburtstag gewidmet*. Frankfurt/Main. S. 106–123.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1950–71). „Noten und Abhandlungen zum besseren Verständnis des west-östlichen Diwans”. W: Beutler, E. (red.). *Artemis Gedenkausgabe*. Tom 3. S. 413–566.
- Goethe, Johann Wolfgang von (1950–71). „Zum brüderlichen Andenken Wielands”. W: Beutler, E. (red.). *Artemis Gedenkausgabe*. Tom 12. S. 693–716.
- Grucza, Sambor (2013). *Lingwistyka tekstów specjalistycznych*. Warszawa.
- Heinemann, Margot/Heinemann, Wolfgang (2002). *Grundlagen der Textlinguistik*. Tübingen.
- Hejwowski, Krzysztof (2004). *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa.
- Hieronimus (1973). „Ad Pammachium de optimo genere interpretandi. Epist. 57”. W: Störig, H.-J. (red.). *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt. S. 1–13.
- Holz-Mänttari, Justa (1984). *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki.

- Hönig, Hans G./Kußmaul, Paul (1982). *Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen.
- House, Juliane (1981). *A Model for Translation Quality Assessment* (Tübinger Beiträge zur Linguistik 205). Tübingen.
- Humboldt, Wilhelm von (1903–1936). „Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts“ (1983). W: Leitzmann, A. (red.). *Gesammelte Werke Wilhelm von Humboldts*. Tom 7. Berlin. S. 1–344.
- Lewicki, Roman (1993). *Konotacja obcości w przekładzie*. Lublin.
- Lewicki, Roman (2000). *Obcość w odbiorze przekładu*. Lublin.
- Lipiński, Krzysztof (2004). *Mity przekładoznawstwa*. Kraków.
- Loenhoff, Jens (1992). *Interkulturelle Verständigung. Zum Problem grenzüberschreitender Kommunikation*. Opladen.
- Luther, Martin (1973). „Ein Sendbrief D.M. Luthers. Von Dolmetschen vund Fürbitt der Heiligen“ (Nürnberg 1530). W: Störig, H.-J. (red.). *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt. S. 14–32.
- Małgorzewicz, Anna (2012). *Die Kompetenzen des Translators aus kognitiver und translationsdidaktischer Sicht*. Wrocław.
- Markowski, Michał Paweł (2014). „Obcość, odmienność, przekład”. W: *Tygodnik Powszechny* 19.05.2014. (<https://www.tygodnikpowszechny.pl/obcosc-odmiennosc-przeklad-22897>, dostęp: 13.09.2022).
- Nord, Christiane (1988/1991). *Textanalyse und Übersetzen*. Heidelberg.
- Panasiuk, Igor (2016). *Polyvarietät der Übersetzung*. Hamburg.
- Pieczyńska-Sulik, Anna (2010). „Zieltext als Zeichen”. W: Bąk, P./Sieradzka, M./Wawrzyniak, Z. (red.). *Texte und Translation*. Frankfurt am Main. S. 237–244.
- Platon (1977). *Werke in 8 Bänden*. Hrsg.: Eichler, Gunther. Hamburg.
- Platon (1988). „Kratylos oder Über die Richtigkeit der Namen”. W: Apelt, O. u.a. (red.). *Sämtliche Werke*. Hamburg.
- Reiß, Katharina/Vermeer, Hans-Jürgen (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen.
- Schlegel, August Wilhelm (1846). „Homers Werke von Johann Heinrich Voß”. W: Schlegel A.W., Böcking, E. (red.). *Werke*. T. 9–10. Leipzig. S. 115–193.
- Schlegel, August Wilhelm (1796/1962). „Etwas über William Shakespeare bei Gelegenheit Wilhelm Meisters”. W: Schlegel A.W., Lohner, E. (red.). *Kritische Schriften und Briefe*. T. I. Stuttgart. S. 88–122.
- Schleiermacher, Friedrich (1838). „Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens”. W: *Friedrich Schleiermachers sämtliche Werke*, Dritte Abtheilung: *Zur Philosophie*. T. II. Berlin. S. 207–245.
- Schütz, Alfred/Luckmann, Thomas (1984). *Strukturen der Lebenswelt*. Frankfurt am Main.

- Snell-Hornby, Mary (red.) (1988). *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. Tübingen.
- Steiner, George (1981). *Nach Babel. Aspekte der Sprache und Übersetzung*. Frankfurt am Main. (tłum. Monika Plessner we współpracy z Henriette Beese).
- Steiner, George (1990). *Von realer Gegenwart. Hat unser Sprechen Inhalt?* München (tłum. Jörg Trobitius).
- Störig, Hans-Joachim (red.) (1973). *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt.
- Waldenfels, Bernhard (1990). *Der Stachel des Fremden*. Frankfurt am Main.
- Wilss, Wolfram (1988). *Kognition und Übersetzen: Zu Theorie und Praxis der menschlichen und maschinellen Übersetzung*. Tübingen.
- Wotjak, Gerd (1985). „Techniken der Übersetzung”. W: *Fremdsprachen* 29. S. 24–34.
- Żmudzki, Jerzy (2004). „Translationsaufgabe als Kommunikationsaufgabe – Etablierung eines Kategorie-Begriffs”. W: Bartoszewicz, I./Hałub, M./Jurasz, A. (red.). *Werte und Wertungen. Sprach-, literatur- und kulturwissenschaftliche Skizzen und Stellungnahmen. Festschrift für Eugeniusz Tomiczek zum 60. Geburtstag*. Wrocław. S. 320–330.
- Żmudzki, Jerzy (2007). „Das Fremde in der Translation”. W: Maksymćuk, B./Eggert, H./von der Lühle, I. (red.). *Kulturräume und Erinnerungsorte aus sprach-, literatur- und kulturwissenschaftlicher Sicht*. Lwiw. S. 107–128.
- Żmudzki, Jerzy (2015). *Blattdolmetschen in paradigmatischer Perspektive der anthropozentrischen Translatorik*. Frankfurt am Main.
- Żmudzki, Jerzy (2018). „Der Translator und die Fremdheit im Translationsprozess”. W: Piasta, E./Hajduk J./Leimbach, M. (red.). *Das Fremde in Kultur, Literatur und Sprache des 20. Und 21. Jahrhunderts*. Bonn. S. 129–146.
- Żmudzki, Jerzy (2019a). „Transcendencje w translacji i transcendowanie translacyjne”. W: Małgorzewicz, A./Płużyczka, M. (red.). *Studia Translatorica* 10. S. 11–25.
- Żmudzki, Jerzy (2019b). „Zur Ontologie des Textes”. W: Wiktorowicz, J./Just, A./Owsiński, P.A. (red.). *Facetten der Sprachwissenschaft. Bausteine zur diachronen und synchronen Linguistik*. [Schriften zur diachronen und synchronen Linguistik]. T. 21. Berlin. S. 227–241.
- Żmudzki, Jerzy (2019c). „Projektionsoperationen im Translationsprozess – eine Basischarakteristik”. W: Małgorzewicz, A./Płużyczka, M. (red.). *Studia Translatorica* 10. S. 81–90.

Jerzy Żmudzki

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

DS Kronos

ul. Sowińskiego 17, p. 323

20–610 Lublin

jzab@poczta.umcs.lublin.pl

ORCID: 0000–0003–3617–5569